

Uns crien la fama i els altres carden la llana

Els pobles de la Marina parlen els uns dels altres: gentilicis i renoms

VICENT BELTRAN CALVO
UNIVERSITAT D'ALACANT
vicent.beltran@ua.es

Darrerament hem assistit en les comarques valencianes a un reviscolament considerable d'estudis antroponímics centrats sobretot en l'arreglada de malnoms familiars o individuals de molts dels nostres pobles. En aquest moment ens podem vanagloriar de les publicacions periòdiques de la Societat d'Onomàstica Valenciana, que han permés de divulgar un grapat d'estudis locals que recobren de l'oblit una part important del nostre llegat cultural i que, de no ser així, s'haurien vist abocats irremeiablement a la deixadesa o a la indiferència. Era una assignatura pendent que sembla que a hores d'ara comença a omplir el buit existent. Malgrat això, són ben escassos els treballs editats sobre els renoms referits a una entitat major, com per exemple una població sencera.

De bell antuvi tenim un problema terminològic seriós: la dificultat d'abordar amb precisió les definicions i límits conceptuals. Si seguim la incursió pels diccionaris que fa Moreu-Rey (1981), sens dubte el principal referent en la matèria, observem que, molts contraposen el *prenom* (que designa l'individu) i el *cognom* o *llinatge* (que indica la família) al *renom* o *malnom*, que fa referència a circumstàncies extralegals. A tot açò s'ha d'afegir l'abundància de termes anàlegs que llegim freqüentment, com ara *sobrenom* i *motiu* com a sinònims de *renom* o *malnom*. Independentment de la nomenclatura, aquest autor (1981: 16-17), seguint Moll (1959), opta per classificar, per una banda, els *renoms*, *motius*, *malnoms* i *noms de casa* –tot plegat *sobrenoms*– “la propietat específica dels elements del qual estriba en excloure la marca de reconeixement oficial o legal” i, per l'altra, els *prenoms* i els *cognoms* (o *llinatges*), que “constitueixen un conjunt pel fet d'haver estat acceptats legalment amb llur inscripció al registre civil”. Quant al primer apartat, objecte del seu estudi, hom podria distingir els *renoms* o *motius*, aplicats només a un individu, i els *noms de casa*, que designen un grup familiar. Però, com ja anunciàvem adés, hi queden exclosos els “renoms” que atribuïm a una col·lectivitat més gran, com ara tot un poble o un sector de població

destacat o representatiu. És evident que ens trobem en un terreny gairebé verge i alhora ardu i llenegós; en part, perquè hi ha poca documentació sobre el tema i, en part, perquè, en la major part dels casos, se'ns fa molt difícil esbrinar i classificar l'origen dels termes estudiats. De fet, sovint ensopeguem amb l'actitud comprensible de molts informants que refusen de revelar el significat dels mots per considerar-los com una cosa "íntima", inconfessable, i, en certa manera, tabú, perquè posen en evidència o trauen a relluir aspectes que per a ells són negatius i humiliants.

2. Dec el coneixement de la llista que ací publique a l'amabilitat de la col·lega Anna Gudayol, de la Biblioteca de Catalunya, la qual ha portat la seua complaença a controlar damunt el manuscrit la transcripció que jo vaig fer sobre fotocòpies i a corregir-me més d'una errada. Li n'estic molt agraït.

Recentment ha vist la llum un treball excel·lent de Monjo (2001) que estudia la visió que tradicionalment ha tingut la gent de la Marina o de les comarques veïnes de les diferències lingüístiques que han caracteritzat les localitats d'ascendència mallorquina i tot el folklore que hi ha sobre el fet lingüístic diferencial, és a dir, tots aquells retrets burlescs que tradicionalment s'han fet uns pobles a altres. Hi inclou també l'explicació mítica de la repoblació illenca del segle XVII, que titla els habitants d'aquests pobles com a descendents de la pitjor gent que hi havia a Mallorca, gent de *got i navaixa*, condemnats per la justícia. Fins i tot, hom diu que van ser "baratats per porcs" i aquest fet s'hauria d'enllaçar, segons deixa entreveure l'autor, amb els *marrans* 'jueus conversos', *rabuts* o *xuetes* tarbeners. Tot plegat un material, fins ara poc explotat, on també tenen cabuda un bon feix de renoms comarcals, l'explicació dels quals ens serà de gran profit per a la nostra recerca.

En aquesta comarca, amb anterioritat a l'estudi esmentat, només trobem un grapat de notes escadusseres en el *DCVB*, en l'obra de diversos autors locals (Martí i Gadea, nascut al Comtat, i Martínez i Martínez, fill d'Altea) i, de manera col·lateral, en Sanchis Guarner. El corpus publicat d'aquest folklorista insigne inclou una selecció de refranys, cançons i locucions arrellegades al llarg de la geografia valenciana que ens ofereixen també dades molt aprofitables per al nostre estudi. Aquest autor (1982, II) se centra en les rivalitats naturals entre els pobles veïns i reflecteix la ironia popular que exagera, deforma i caricaturitza el perfil de les coses. Segons les seues paraules (1982: 21), "totes aquestes rivalitats són expressades en una pila de blasmes i burles tradicionals, carregats molt sovint de punyent agudeses i d'afinat sentit d'observació. Els valencians, poble meridional, apassionat i expansiu, tenim un gust i una capacitat per a la sàtira ben acreditats". Però, moltes vegades les manifestacions d'antagonismes responen a unes fórmules fixes basades en l'assonància amb el nom d'una localitat, de manera que els tòpics atribuïts no poden considerar-se com a definidors del caràcter dels veïns. En aquesta línia, en la comarca de la Marina, podem destacar, sense pretensions d'exhaustivitat, una bona munió de refranys que al·ludeixen a cadascun dels seus pobles, generalment sense cap altra voluntat aparent que provocar la rima entre els seus elements:

Marina Baixa	Marina Alta
A Benidorm, qui mal sopa, mal dorm / Benidorm, fa pudor	Parcent, bona terra i mala gent

Marina Baixa	Marina Alta
Orxeta, la polloseta	Benissivà, la coca ben <i>ensucrà</i> / <i>estufà</i>
De Finestrat, ni home, ni dona, ni gos ni gat	Del Patró, beu-te el <i>caldo</i> i tira-lo
A Relleu foten a Déu i, si poden, a la Mare de Déu	Benialí, els cinc dits dins del florí
Sella, beu-te l'aigua i lliura't d'ella	Atzubianos, pocs i nanos
Quan arribes a l'Alfàs, allarga el pas	Pegolins, pocs i roïns
Callosins, com els albercocs porquins, molts però roïns ¹	De Castells, ni elles ni ells
Callosa, la pollosa / Callosa, cau de rabosa	A Alcanalí beuen aigua i pixen vi ²
Bolulla, la caramulla (o la caperulla) ³	Teuladí que vola a la cassola / Teulà, ni palla ni gra
Benimantell, el que té la dona la vol per <i>ad ell</i>	Xàbia, poble de mar, qui no menja polp, menja calamar
A Beniardà ni palla ni gra / l'ovella li puja al mardà	A Gata qui no és gat, és gata i qui no mossega arrapa ⁴
A Benifato te la deixen algun <i>rato</i>	Al Verger la bacinilla pel carrer
Confrides, tapen el cul amb [en] figues ⁵	A Ondara corre la vara
Benifato i Confrides, terra de lladres; els gossos van solts i les pedres nugades	A Pego l'apeguen; al Verger la desapeguen; i a Ondara l'arpleguen

Però, en realitat, la majoria d'ells amaguen una crítica ben mordaç i un atac molt directe a la qualitat humana dels propis veïns.⁶ De vegades, molts no són coneguts arreu, sinó que se senten només en la localitat concreta que es troba en conflicte amb l'altra.

Sovint el corpus fraseològic que acabem d'esmentar se'ns presenta de forma encadenada tot formant una tirallonga, de manera que enllaça uns pobles amb els altres. Aquests reguitzells poden allargar-se segons el gust del recitador: *En Xàbia, descultats; / en Ondara, fanfarrons; / en Benissa, senyorets; / en Teulada, boquimolls* (Sanchis Guarner 1982: 49); *A la Nucia, tramussos; / a Polop, els fariners; / a la Vila, els arriers; / i a Callosa, espartenyers* (Guardiola 1997: 157); *Benissa, cau de raboses; / Senija, la granotera; / Teulà s'endú la fama/ de la gent malfaenera*; i, més avall, *Finestrat, el derrocat; / Orxeta, la polloseta; / Benidorm, el trampós; / i la Vila, la santeta*, etc. El més llarg que conec el podem llegir en Martínez i Martínez (1987, III: 124-126) i es titula "Romans geogràfic del Marquesat" i el va recitar un fill i veí de Benidoleig i l'arplega mossén Diego Ciutat i Bardissa.

¹ A Bolulla pren la variant següent: Callosins, com els asbercocs porquins, bonacosa i bern roïns.

² Sentit a Gata i pronunciat ['ewjə] i [pitʃen], d'acord amb la fonètica local. Al·ludeix al possible caràcter bafaner, ufanós o basat en l'aparença dels seus habitants.

³ Aquest és només el primer vers d'una estrofa més llarga: *Bolulla, la caramulla / el dimoni se l'endua, / enganxada en una agulla / i de tant que va pesar enmig del riu (o del barranc) la va deixar.*

⁴ Hi ha qui l'acaba dient "i la que no és puta és beata".

⁵ Extret de Guardiola (1997: 169).

⁶ Un dels més cruels, aplicat a Altea i als seus habitants, és, potser, el següent: "Altea, nunca te vea; / mar sin pescado, monte sin leña; / hombres sin razón y mujeres sin vergüenza".

Així doncs, la simplificació d'aquest escarni o befa, basat sovint en simples estereotips, pot acabar en malnom o no. Per exemple, si hom diu *Callosa la pollosa*, es troba a un pas d'anomenar *pollosos* als habitants d'aquest poble i ja tindriem el renom. De fet, alguns tòpics ara esmentats, com ara *desculats* als xabiers, han acabat esdevenint malnoms.

2. Els renoms populars a la Marina

2.1. Renoms aplicats a un sector de població reduït

Tot i que l'objectiu d'aquest treball és donar constància de la gran quantitat de renoms aplicats a tota una col·lectivitat o poble, no hem pogut renunciar a incloure-hi alguns malnoms que afecten només sectors de població més reduïts, però ben representatius, que s'integren dins del col·lectiu més general que conforma tota la localitat. Ens referim al nom que reben a molts llocs els immigrants espanyols arribats a partir de la dècada dels seixanta o alguns sectors populars autòctons de classe social més humil, que solen ocupar la part del poble més desfavorida, generalment les zones altes i intransitables, i que estan estigmatitzats en relació amb els seus veïns. N'hi destacarem només uns quants. A banda del genèric *castellà* (i dels específics *andalusos*, *cacerenyos*, *jaeners*, *granadinos*, etc.), amb les connotacions negatives que cadascú li vol atribuir, la gent procedent de l'interior de la península ha hagut de carregar a desgrat amb alguns renoms com ara *carruanos* a Altea, un derivat de *carro* que ens remet a la pertinença a un estrat social concret; i, com a cas més sorprenent, el de la Vila Joiosa, que en funció de les faenes que realitzaven els nouvinguts i que alhora eren el motiu del seu desplaçament, els naturals del país (Nogueroles 2000: 204-207) els classifiquen cronològicament com a *pantaneros*, els primers, procedents majoritàriament de la província de Múrcia i Jaén, perquè hi treballaren en la construcció del pantà de l'*Amadório* allà cap al 1948; *empinapalos*, la segona tongada, perquè hi posaren els pals de la línia telefònica i elèctrica; *tomaqueros*, els següents, ja que s'hi dedicaven a treballar en el conreu de la tomaca; i els darrers, *autopisteros*, perquè feren l'autopista i s'hi quedaren.⁷ Ara caldrà esperar i veure com és batejada l'última remesa d'immigrants procedents del nord d'Àfrica, d'Amèrica llatina o dels països de l'Europa de l'est, principalment; els residents originaris dels països nòrdics, instal·lats a la Marina des de fa ja un parell o tres de dècades, no han generat cap renom particular, al marge del d'*estrangers*. En el segon col·lectiu esmentat, el de la gent del poble més insolent, hi ha (o hi havia) *els ximos* a Pedreguer, *els de les cases barates*⁸ a Pego, *els furris* a Benissa,⁹ *els del carrer dels Molls*¹⁰ al Poble Nou de Benitatxell, *els de la Serreta* o

⁷ Aquests són potser els més coneguts, encara que també hom parla dels *filaors*, que, segons el mateix autor (dins del capítol titulat "Invasions"), procedien de "la Vega Baja del Segura para trabajar en "Sendes" (fábricas de hilado y redes de cáñamo)" i "se les reconoce por los apellidos, pues por su forma de ser i hablar es imposible. Se les conocía en el habla por suprimir la R en algunas palabras, como: Pe favó. Vam Aná. Carré. Llogué" i de les *castellanes*, "que casaron con vileros, [i que] forman el clan "Les Castellanes" con el privilegio de asistir al "sopar" de les Castellanes, invitadas por sus maridos varias veces al año."

⁸ Em comenten que a les hores d'ara aquestes cases, abans de protecció oficial, s'han revaluat molt, pel fet que són unifamiliars i tenen el seu jardinet davant.

⁹ Segons m'informa Joan-Lluís Monjo. Les connotacions negatives d'aquest renom són evidents, ja que el significat concret és 'deixalla, que no aprofita per a res'. A Xaló encara és viu el mot *furri* en el sentit de 'rebuig, allò que ningú no vol' o, segons m'informa Josep Mas, 'fem d'un estable que encara no s'ha fet del tot i fa molta pudor'.

serretans a Callosa i *es de l'Om* i *es del Llogueret* a Tàrbena. Igualment tots els habitants de la Vall de Guadalest són coneguts als pobles de més avall com *els de la Montanya* i els que viuen pel terme de Benissa, però fora del nucli urbà, són anomenats *deforeros*,¹¹ denominació que també coneixen els teuladins aplicada als que vivien fora de la muralla. El cas de Gata també és ben il·lustratiu: per una banda hi ha els *tarravaleros*, que viuen a la *Tarraval* (a altres llocs *ravaleros*), i els *avenideros* que es compraren un pis a l'*Avenida* i que adoptaren un estil de vida ben diferent al dels seus conciutadans. Aquesta darrera zona és també coneguda com a *allà de.lla*'; per contra, la resta de barris —el *de la Font del Riu* o *de la nevatxà*¹² i la zona de *pac a dins*— no han generat cap gentilici. En gairebé tots els casos esmentats els que reben aquests malnoms són acusats pel col·lectiu majoritari de rústecs, grollers o bastos, fins i tot en el parlar, i, en alguns casos, de gent miserable amb la qual evitaven barrejar-se, amb totes les implicacions pejoratives que aquests termes arrossegueu. El col·lectiu gitano, per contra, no ha generat cap altre malnom que el que es deriva de la pròpia raça.¹³

2.2. Renoms aplicats a tota la població

Seguidament analitzarem els diferents renoms, arrellegats a la Marina, que s'atribueixen a la població sencera, tot matisant que no tots ells han tingut la mateixa acceptació: molts són ben coneguts i utilitzats i d'altres es perden en el record de la primera generació o es fan servir amb reserves. Ara bé, en cap cas han arribat a substituir el gentilici patrimonial format amb l'ajut de sufixos aplicats al lexema del nom del poble,¹⁴ com ha passat a llocs com ara Cocentaina, Xàtiva o Onil, on se sent únicament *socarrat*, en els dos primers casos,¹⁵ i *colivenc*, en el darrer, fruit d'una deformació d'un anterior *covilenc* (<covil 'jaç'), a imitació del gentilici regular *onilenc*, que seria l'esperable, tot i que hi és inexistent.

No considerem adequada una classificació semàntica tal i com apareix tradicionalment en els estudis de malnoms particulars, ja que no es poden fer servir els mateixos criteris quan

¹⁰ També li dec aquesta informació al tarbener Joan-Lluís Monjo.

¹¹ A Elx, segons Segura i Llopes (1998: *El parlar d'Elx a estudi: aproximació a una descripció*, Ajuntament d'Elx, p. 147), també s'usa el terme *deforero* en el sentit de 'llaurador, del camp' i s'aplica a la gent procedent de les partides elxanes.

¹² Es diu així perquè és un barri de creació recent i allà s'instal·laren molts forasters que creaven desconfiança.

¹³ Només a Pego hem sentit, entre un sector de la població, el terme *borrull* com a denominació genèrica d'aquest col·lectiu, pel fet que la major part dels gitanos pegolins tenen el cognom *Borrull* o *Barrull*.

¹⁴ Generalment *-ero* (*vilero*, *relleuero*, *nuciero*, *xaloner*, *orbero*, *murlero*, *guarero* —de la Vall de l'Alaguar—, *pedreguero*, *gatero*, *benissero*, *xabiero*, *deniero*, *vergerero*, *ondarero*, tot i que, de vegades, pren un sentit pejoratiu, com ara *calpero*, *benidormero*, *pinero* o *santjaumero* —aquest darrer a Teulada—, però també *-er*, concretament a Callosa, Bolulla i Tàrbena (*nucier*, *boluller*, *tarbener*); *-í* (*calpí*, *benidormí*, *polopí*, *finestratí*, *alfassí*, *callosí*, *pegolí*, *teula(d)í*); *-à* (*alteà*, *orxetà*, *castellà*, *atzubià*, *lliberà*); *-ardo* (*sellardo*); i *-ut* (*beniardut*, *benimantellut*).

¹⁵ L'explicació de l'origen del terme *socarrat* és diferent en cadascun dels pobles. De Xàtiva sabem que és pel fet que Felip de Borbó, després de la desfeta d'Almansa, manà cremar la ciutat. De Cocentaina hi ha diferents teories: el DCVB parla del suposat color fosc dels seus habitants (vegeu *blavet* més avall en la classificació comarcal), mentre que també circula la hipòtesi que la ciutat fou cremada pels moros granadins.

es tracta d'un grup reduït o una individualitat que quan toquem un col·lectiu major: per exemple, el recurs a les referències físiques o a la situació familiar o social és força recurrent aplicat als primers, però poc freqüent en els segons, ja que cauríem en generalitzacions del tot inapropiades; tampoc no hi valdria, almenys amb la mateixa assiduïtat, el criteri de les anècdotes concretes o el del nom de diversos objectes que identifiquen una persona. Són, però, molt més aprofitables tots aquells aspectes més comuns com ara el caràcter, la dedicació professional de la majoria de la població, fets episòdics rellevants, com podria ser, en alguns llocs, la repoblació mallorquina de fa vora quatre segles, etc; en definitiva, tots aquells trets més o menys definidors del conjunt, partint de la base que la ubicació geogràfica i el context demogràfic, i sobretot socioeconòmic, confereix entitat a un poble i el caracteritza i el diferencia dels altres. A la fi, aquest sobrenom col·lectiu esdevé individualitzador, ja que cadascun dels seus membres, quan es troba fora del terme, acaba assumint com a pròpia aquella designació, poques voltes amb orgull i més sovint de mala gana, i identificant-s'hi per contraposició als veïns. Ara bé, tot i els punts de contacte i de convergència entre els renoms populars i els particulars –l'única dissemblança és el punt que es pren de referència–, els darrers poden ser més descriptius i, fins i tot, favorables, mentre que els altres són gairebé sempre ofensius, insultants i injuriosos.

2.2.1. La major part dels gentilicis populars són retrets generalitzadors a partir d'una propietat referida al caràcter o a alguna peculiaritat atribuïda als pobladors, com per exemple *cabuts* o *capgrossos* als habitants de Xaló i, potser, amb el mateix sentit, *manyos* als de Benigembla o de Murla, d'acord amb la frase feta “ser més cabut que un aragonés”.¹⁶ Ara bé, aquest cas ben bé podria fer referència a la manera de parlar, considerada pels veïns com a peculiar i distintiva.¹⁷ Per una altra banda, els de Benissili, Parcent i Alcanalí són coneguts com a *raboses* ('astuts') i aquests darrers, a més a més, com a *beatos* i també *rebordins*; els de Benigembla són *setmesins*, és a dir, delicats; *fills de frare* ['flare] els de Benissa, pel fet que tenen l'església més important de la comarca i abans tenien un convent; *berbenots* els de Pedreguer, potser perquè sovintejaven les berbenes o revetles; els de Gata són *borratxos*, tenint en compte la quantitat de bars que hi ha i el costum tan establert de freqüentar-los. Martí i Gadea (1906: 79) ja dona constància del caràcter “gandul” dels gaters: “Per a bossals, Pedreguer! / Per a senyorets, Ondara; / per a cabuts, Eixaló; / per a jugadors, en Gata”. Aquest mateix folclorista (1906, I: 117) ens informa del caràcter *interessat* dels habitants de la Vall de Gallinera: *L'interessat de Gallinera* “S'aplica al hòme mesquí y molt tacany, qu'en l'afá d'alforrar y enriqueirse, no menja per no cagar, com solem dir, y tot el gasto, per moderat que siga, li s'antoixa exagerat y supèrfol”. Per una altra banda, als habitants de Benidorm els vilers han adjudicat l'anomenada de *cornuts* i, fins i tot, segons m'informa l'amic F. Llorca, solen dir amb to de burla que se'n van a *Benicuerno*, potser a imitació de la traducció castellana que va patir aquest topònim ja des del segle XVI i que apareixia sota la forma *Beniduerme* o *Beniduermo*.¹⁸ Aquest benidormí també em suggereix la possibilitat que el topònim local Serra del *Corn* tinga alguna cosa a veure amb aquesta ironia, que s'explicaria pel fet que els mariners del poble passaven molt

¹⁶ A la Llosa hem sentit dir que “Els manyos de Murla baixaven riu avall i de fam que tenien *as* minjaven un cavall”.

¹⁷ De fet, diversos informants de la Vall de Gallinera afirmaven que els de Castells eren molt “baturros” en el parlar.

¹⁸ Ara se sol dir als pobles de la comarca “me'n vaig a *Benidorm*” quan hom va a gitar-se.